

MEKAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN İNSAN*

Doç.Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU**

Çocuğun çevresini kuşatan dış dünya ile ilgili ilk deneyimlerin ne olduğu konusunda çok açık bilgilere sahip değiliz. Dokunma duyusunun çocuğun dünyayı tanımak için önemli bir duyu olduğu söylenebilir. Çocuk daha anne karnındayken basınç ve sıcaklık duyma ile dokunma duyusunun öncelikle etrafı anlamak için işe koşulduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. Görsel algı doğumdan sonra ortaya çıkmaktadır. Gene doğumdan sonra çocuğun çevresindeki nesnelere dokunma yolu ile algılamaya çalıştığını görüyoruz. Çocuk görmenin yanınında cisimlere dokunmakta, onları avuçlamakta ve ağzına götürmektedir, (Jersild, 1979:508).

Çocuğun zihni gelişimi konusunda geliştirdiği teori ile tanınan İsviçreli uzman Jean Piaget buna "ağız mekanı" demektedir. Piaget'e göre çocuğun zihni gelişmesi merhaleler halinde olur ve yeni doğmuş bir bebek zihni gelişimin ilk aşamasındadır. Bebekler ilk ayda ve onu izleyen üç ayda zihinlerinde etraflarındaki nesnelere devamlılığı konusunda bir kavram geliştirmemişlerdir. Bu aylar boyunca çocuk dünyayı beş duyu organı ile tanımaya çalışmakta, etrafındaki nesnelere bakmakta ve yakalayabildiğini ağzına götürmektedir. Çocuk doğumdan itibaren görüş alanına girin nesnelere giderek genişleyen bir açıyla gözleriyle izler. Birinci ayda çocuk görüş alanından çıkan nesnelere arkasından bakmamaktadır, üç ve dördüncü aylarda ise görüş alanından çıkan nesnelere arkasından bakmaya devam eder. Dördüncü ve onuncu aylar arasındaki bebeğin görünmeyen bir nesneyi ona ait ufak bir parçasından tanıdığını görmekteyiz, ancak bebek tanıdık nesnelere ilgi göstermekte, diğer nesnelere ilgisiz kalmaktadır. Bebek oniki aylıkken çevresindeki nesnelere olan ilişkisi belirli bir gelişme göstermektedir. Daha önce bebeğin zihninde nesnelere hakkında bir "devamlılık" fikri mevcut değilken, bu aylardan sonra görüş alanından çıkan bir nesnenin var olmaya devam ettiğini bilmektedir. Buna "nesnelere algısal devamlılığı" denir, (Günce, 1973:63). Böylelikle ilk yılın sonunda bebek nesnelere algılayabilmekte ve bu algısını zihninde devam ettirebilmektedir. Bununla beraber çocukta mekan kavramının işlevsel bir hal alması soyut düşünce aşamasının başları olan oniki yaşlarına kadar sürer, (Akarsu, 1984:32).

Çocukta perspektif kavramı dokuz-on yaşlarına kadar oluşmaz. Bunun oluşması için çocuğun görüş açılarını koordine etmesi ve bu açıların tek tek algılanması gerekir, (Piaget; 1980:78).

Piaget'e göre çocukta mekan kavramı mantıklı bir gelişim izler. Mekansal kavramlar sadece algı seviyesinde ortaya çıkmamakta, kavramlar zihni alanlarda evrimleşme yolu ile de kazanılmaktadır. (Akarsu; 1984:33).

* 2-3 Mayıs 1991'de Avusturya Kültür Ofisinde Düzenlenen II. Dağ ve İnsan Seminerinde Bildiri Olarak Sunulmuştur.

** Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

Çocuktaki mekan kavramının gelişimi doğal seyrini izlerken, bireysel farklarına ve yetiştiriliş biçimine bağlı olarak mekanla ilgili farklı duygular geliştirebilir. Günlük hayatı devam ettirdiği ev ortamında bazı mekanların yasaklanması (Mesela misafir odasına girmemesi gibi) çocukta " paylaşılmayan bir mekan baskısı " doğurmaktadır, (Barre, 1984:15)

Çocukluk ve onu izleyen ergenlik yıllarında öğrenme ve merak etme arzusu ve serüven isteği ile bireyler çevrelerindeki doğal mekanları tanımak için istek duyarlar.

Denebilir ki çocuğun beş duyu organına hitap eden uyarımlar ne ölçüde zenginleştirilirse ve doğal keşfetme ve öğrenme isteği ile yaptığı girişimler kısıtlanma yerine ne ölçüde teşvik edilirse o ölçüde özgün düşünceli ve girişimci yetişecektir.

Yaşanılan mekanlarla insan duyguları arasında yakın ilişki kurulmaktadır. İnsan doğasına uygun yapılandırılmamış kentsel mekanların görme, duyma, dokunma, koklama ve ısıya ait duyumları bastırması veya aşırı uyarması duygusal durumları da etkilemektedir.

Güneşin doğuşu ve batışı ve mevsimlere göre yaptığı hareketler organizmalardaki canlılığı sağlar. Yaşam ritmi (Biyoritm) belirli zaman dilimleri ile organizmalardaki canlılığın seyrini belirleyen bir döngüdür ve güneşle yakından ilişkilidir. Dağlarda ve kırlardaki günlük yaşamda insanlardaki yaşam döngüsü (biyoritm) doğal seyrini izler. Doğal olmayan ve düzgün yapılanmamış şehirlerde insanın yaşam döngüsü bozulmaktadır.

Şehir merkezlerinde, özellikle büyük şehir merkezlerinde yaşayan insanlar, birbirleri ile sıkı ilişki içinde değillerdir. Şehirlerde kalabalık arttıkça bireyler arasında ilişki sayıca artmakta fakat ilişkilerin süresi, sıklığı ve ilişkilerdeki "dostluk" "arkadaşlık" boyutu azalmaktadır. Kişiler arası yakın ilişki iki bireyin birbirlerine karşı savunma mekanizmaları kullanmaksızın kendilerini ifade edebilmelerini, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa maskeleymeden aktarabilmelerini gerekli kılar. Böyle bir ilişkide bireyler birbirlerine korkularını ve olumsuz yanlarını da rahatca anlatabilirler. Gerçekten anlaşılan evli çiftlerine ve yakın arkadaşların kurdukları ilişkiler bu türden ilişkilerdir. Yakın kişisel ilişkiler kurma ile insanların yaşadıkları yerleşme birimleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Kırsal yörelerdeki yerleşme birimlerinde insanların yüz yüze yakın ilişki kurma imkanı daha fazladır. Aileler, akran-arkadaş grupları, akrabalar ve komşular yakın, yüz yüze ilişki kurabilen gruplardır, (Alexander, 1984:225).

Çocukta, ergenlikte, yetişkinlik de ve yaşlılıkta bireyin bir gruba girmesi, grup tarafından kabul edilmesi, arada kendisine değer verildiğini hissetmesi ve grupla uyumlu sosyal ilişkiler kurması ile onun ruh sağlığı ve mutluluğu arasında yakın ilişkiler vardır.

Çocukların kurdukları oyun grupları, ergenlik yıllarındaki arkadaşlıklar, okul dönemindeki ve erkeklerin askerlik yıllarındaki arkadaşlıkları yakın ilişkilerin kurulduğu ortamlardır ve bu nedenle özlemle yad edilir, hatırlanırlar.

Kentlerde yakın ilişkilerin geliştirilebileceği grupların giderek ortadan kalkmakta olduğu görülmektedir, (Alexander, 1984:224). Kentlerdeki yapılaşmanın daha çok bireyciliği teşvik ettiği ve ekonomik ilişkilerin bireyi temel aldığı görülmektedir. Yakın ilişkilerin kurulabileceği aileler giderek küçülmeye başlamıştır. Kırsal yörelerde yaşayan toplumlarda geniş aile içinde toprağa bağlı yoğun işbirliği gerektiren faktördür ve kırsal yörelerdeki geniş aileler aile içinde daha çok sayıda yüz yüze ilişkiye girme şansına sahiptirler. Kentlerdeki çekir-

dek ailelerde ancak karı-koca ilişkisi yakın insan ilişkisi için zemin oluşturmaktadır.

Şehir toplumlarında bireyler daha sıklıkla tanımadık ortamlara girmekte ve daha kolay tanışma, arkadaş edinme ihtiyacını taşımaktadırlar. Bu tanıdık azlığı ve yeni tanışmalara duyulan ihtiyaç şehir bireylerini dernek ve kurumlara girme yolunda isteklendirmektedir, (Alexander, 1984:227).

Kentlerdeki sosyal ilişkilerin azlığı, kırsal yöreden gelmiş insanların da kentlerde yalnızlık duygusuna itilmelerine neden olmaktadır. Küçük yerleşme birimlerindeki yüz yüze ilişkinin yoğunluğu ve grubun taşıdığı "bir olma" "bütün olma" duygusu kentlerde kaybolmuştur. Kırsal yerleşim yerlerinden gelen bireyler küçük gruplardaki bu güvenli havaya tekrar kavuşabilmek için şehirlerde hemşerilik bağı ile bağlı oldukları bireylerle bir araya gelip cemaatler oluştururlar. Şehre yeni gelen köylüler böyle bir gruba giremediklerinde yalnızlık ve korumasızlık duyguları taşımakta ve ruh sağlıkları olumsuz yönde etkilenmektedir.

Şehir hayatının karmaşıklığı, çevrenin kirliliği, trafik sıkışıklığı gürültü ve ekonomik sıkıntılar gibi günlük hayatın getirdiği sorunlar insanları aşırı bir gerilim-baskı ve zorlanmaya sokmakta ve şehirli insan akşama döneceği evini bir "sığınma mekanı" olarak görmektedir. Evde geçireceği zaman daha çok kendine aittir ve "mahrem" zamandır. Şehirli birey bu nedenle evinde rahatsız edilmek istememekte ve evini şehirdeki günlük hayatın getirdiği sıkıntıları gidermek için bir mekan olarak kullanılmaktadır. Bu "kendine dönme" veya "geri çekilme" davranışı da bireyselliği arttırmaktadır. Bireysellik arttıkça da kişiler etraflarında daha geniş mekanlar bırakmaktadırlar. Her bireyin kendi etraflarında, kişiye özel bir mekanı muhafaza etme ihtiyacında olduğu bilinir. Bu "kişisel alan" ırklara, cinsiyete, kişilerin ilişkide oldukları başkaları ile aralarındaki yakınlığa ve kişilerin sosyal statülerine göre değişebilir.

Genellikle şehirlerde yaşayanlar kırsal yörede yaşayanlara göre; soğuk iklim kuşağında yaşayanların ılıman iklim kuşağında yaşayanlara göre daha geniş bir "kişisel mekanı" muhafaza etme eğilimindedirler. Başkaları ile yakın ilişkiye girildikçe "kişisel mekan" azalır ve çok yakın iki insan birbirleri ile "ten temasında" bulunabilirler, (Morval, 1985:38).

Bireylerin sosyal statüleri arttıkça da başkaları ile aralarına koydukları "mesafe" artmaktadır. Kullanılan özel mekanlar genişlemekte ve insanlar giderek daha zor "ulaşılır" hale gelmektedir. Yönetim kademesinde yükseldikçe insanların odalarının ve kişisel masalarının da büyümesi, sekreter ve oturma odalarının ilave edilmesi buna örnektir. Özel otomobillerin şehir hayatının yoğunluğundan bunalıp "geri çekilen" insanın "kişisel mekanı" arttırmak için başvurdukları birer araç olduğu ileri sürülmektedir.

Böylelikle şehir insanı kendisini başkalarından soyutlanmış sistemler olarak görmekte, giderek kendini ayırmaktadır.

Şehirli insanın yerleşme biçimi de diğer insanlardan soyutlanmasını zorunlu kılmaktadır. Üst üste yığılmış katlardan oluşmuş apartıman hayatında ailelerin bir birleri ile ilişkisi sınırlıdır. Bireyler yüz yüze temasın oluşacağı "biz" duygusunu geliştirecek, işbirliğine dayalı faaliyetlerin yapılacağı ortak mekanlardan yoksundur.

Kentlerdeki insanın içe çekilmesi "etrafına sınırlar" koyması bir bakıma her insanın yapısındaki "inzivaya çekilme", "kendi başına kalma" veya "diğer insanlarla ilişkiyi isteme-

me" terimleri ile de ifade edilmeye çalışılan mahremiyet özelliği ile ilgilidir, (Gökten, 1989:132). Mahremiyet duygusu bireylerin bağımsız davranmasını sağlamakta, kurallardan ve kalıplaşmış peşin hükümlerden sıyrılarak dilediği gibi davranmasına zemin oluşturmakta ve başkaları ile kuracağı ilişkide nasıl davranacağına karar vererek iletişimin sınırlarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. İnsanların en yakın ilişkilerde bile yalnızca kendimize ait bazı "şeylerin" olmalarını istemeleri doğal bir duygu olarak düşünülmektedir. İşte şehir yaşamının insanın kişisel mekanını devralması ve mahremiyetine "tecavüz" etmesi, bireylerin kişisel alanlarını genişletmelerine ve kendilerine dönmelerine yol açmaktadır. Bireyler arzuladıkları mahremiyet seviyelerine ulaşmak için diğer bireylerle olan ilişkilerini çeşitli şekilde düzenlemektedirler ve bu davranış biçimi bütün insan toplumlarında görülmektedir, (Gökten, 1989:135,141).

Kent merkezlerindeki nüfus yoğunluğu insanları daha gerilimli ve saldırgan yapan bir değişken gibi de görünmektedir. Araştırmalar insan dışı organizmalarında türlerinin devamını sağlamak için belli bir alanı denetimleri altında tuttuklarını göstermiştir. Bu alanda aynı türden canlıların çoğalması, onların yaşamlarını tehdit etmekte ve hayatlarına yönelen bu tehlike onları saldırgan kılmaktadır. İnsanlar arasında da kişi başına düşen alanın ve hacmin azalması onların "kişisel mekanlarını" daraltmakta ve bu da saldırganca davranışları doğurmaktadır.

Kentlerdeki yapılaşma ve ilgili mekanların düzensizliği insan-doğa ve insan-insan ilişkisini sağlıklı şekilde etkilemektedir. Doğumdaki artış ve kırlardaki nüfusun şehirlere gelmesi şehir merkezlerinde geniş arazilerin ve yeşil alanların yapılar tarafından kaplanmasına neden olmaktadır. Sanayinin gelişmesi ve ulaşımın artması her geçen gün tarım alanlarının sanayi tesisi ve yol için kaplanmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu aşırı mekan tüketimi kırkent dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu nedenle insanların yaşadıkları mekanların düzenlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir. Mekan bütün nesnelere kaplayan hudutları olmayan bir alandır. Yaşadığımız doğal çevreyi oluşturan bu mekana insanlar imar etmek yolu ile özellikler kazandırmaktadırlar. İşte daha iyi yaşam koşulları elde etmek için yaşadığımız coğrafi alanların düzenlenmesi "mekan düzenlenmesidir", (Çubuk, 1973:28).

İnsanların mekanları düzensiz imar etmeleri ve bilinçsizce mekan tüketimleri öncelikle toprağın ve yeşil alanının azalmasına sebep olmakta bu da tabiyattaki biyolojik dengeyi bozmaktadır. Biyolojik dengenin bozulması ile çevre kirlenmesi yakından ilişkilidir. Çevre kirlenmesi sadece hava, su, toprak kirliliği, zararlı ışınlar ve gürültü olarak ele alınmamalı bunun yanında toplumsal ve kültürel çevrenin de kirlendiği unutulmamalıdır, (Çubuk, 1973:31). Kirliliğin boyutları düşünülürse "mekan düzenlemenin" önemi anlaşılır. Mekanın düzenlenmesi doğal kaynakların ve suyun, tarımın, sanayinin rastgele kullanılmasını önleyen, fiziki kaynaklarla beşeri faaliyetler arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayan düzenlemedir, (Çubuk, 1973:75).

Sonuç olarak, yaşanan mekanla insan duyguları arasında yakın bir ilişki vardır. Doğal olmayan ve iyi düzenlenmemiş kentlerdeki gündelik yaşam insanı baskı ve gerilime sokmaktadır. Barınma, korunma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlar karşılandığı sürece dağlar, ormanlar ve kırlar insan doğasına uygun, tabii ortamlardır. Buralardaki günlük yaşamdan insanın duygu organları yolu ile aldığı uyarımlar dengeli ve doğal duyumlardır ve insan tabiyatına uygundur.

Dağlar gibi doğal ortamlarda kişi başına düşen alan ve hacim çok genişler ve yoğunluk duygusunun yarattığı gerilim azalır ve saldırganlık duygusu törpülenir.

Bireyler dış dünyayı kendi değerlendirmelerine göre algırlar ve mana verirler, bir nesne veya mekan için bireye göre algılanan anlam farklı olabilir. bu nedenle çeşitli mekanlar bireye ifade ettikleri değer nisbetinde uzak veya yakın algılanabilirler. Diğer birey için değer verilen mekanlarasa, gerçek uzaklıklarına bakılmadan "yakın mekanlar" kabul edilirler. Dağlar, kırlar ve ormanlar bir doğasever için tekbaşına ve soyut bir varoluş halinde değildir, bunlar belirli mekanlarla ve birbirleri ile bütünleşirler ve her biri bir bütünün parçasıdır. Geçen asırda kızıldereli liderin zamanın Amerikan Başkanına söylediği gibi "tabiyatta herşey bir bütündür ve birbirleriyle ilişkilidir. İnsan büyük bir dokuda sadece bir liftir ve toprak insana ait değil insan toprağa aittir".

KAYNAKLAR

Akarsu, Füsün. "Piaget'e Göre Çocukta Mekan Kavramının Gelişimi" Mimarlık. Yıl 22, Sayı 207,

Alexander, Christoper. "İnsan İlişisini Güçlendirecek Bir Mekanizma Olarak Kent" (Çev. A. Ergenç) Seminer, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını Sayı: 2/3, aralık 1983/Ocak 1984

Barre, Françoise. "Çocuk ve Mekan Ya da Yitirilmiş Kent" (Çev.M.Güvenç) Çocuk ve Mekan, 84/9, Yıl:22 Sayı:207

Çubuk, Mehmet. **Beşeri Yerleşmelerde Mekan Organizasyonu ve Ülkesel Kalkınmayı Bir Mekan Organizasyonu İçinde Yaratmak** İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, 1973.

Gökten, Melek. "Çevre Psikolojisinde Mahremiyet Kavramı" Psikoloji Seminer. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını Sayı: 6/7, 1988,1989.

Günçe, Gülseren. **Çocukta Zihin Gelişimi: Piaget Kuramına Toplu Bir Bakış**. Ankara: Baylan Matbaası, 1973.

Jersild, A.T. **Çocuk Psikolojisi** (Çev. G. Günçe) Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, 1979

Morval, Jean. **Çevre Psikolojisine Giriş**. (Çev.N. Bilgin) İzmir : Ege Üniversitesi, 1985.

Piaget, Jean. **Epistemoloji ve Psikoloji**. (Çev. S.Cılızoğlu) İstanbul: Havass Yayınları, 1980